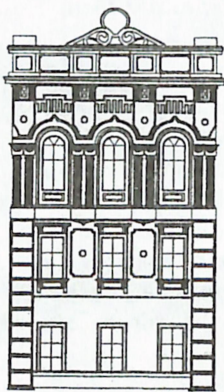

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Культура України

Випуск 6
Мистецтвознавство

Збірник наукових праць

Харків
2000

Бібліотека ХДАК
інв. № 437757

ОПРЯЖЕННЯ

КЖЕМГЛЯР

стиваль, організований у Харкові у вересні 1999 р. У Києві темою фестивалю була культурна орієнтація «Схід-Захід».

Таким чином, у культурі будь-якого народу має місце єдність національного та інтернаціонального в різних її формах. Ця єдність є діалектичною єдністю, тобто такою, де протилежності взаємно передбачають та заперечують одна одну, взаємодіють, переходять одна в одну, збагачують. Діалектична єдність національного та інтернаціонального - форма універсального діалектичного відношення (закону), що розкриває одну зі сторін розвитку культури, суспільного життя взагалі. Гармонійне вирішення названої суперечності зумовлює створення таких феноменів культурного (суспільного взагалі) життя, які характеризуються оригінальністю, самобутністю, відповідають глибинній духовності українського народу та водночас набувають високого інтернаціонального звучання.

УДК 17.023.36

Л.В.Стародубцева

**ЗВЕРНЕННЯ ДО МИНУЛОГО:
ПРО ЕТИЧНИЙ ВИМІР ПОНЯТЬ «ПАМ'ЯТЬ» ТА «ЗАБУТТЯ»**

Відродження культури пов'язується з питаннями "пам'яті" й "забуття", що переплітаються і утворюють складну єдність

1.

Наприкінці ХХ ст. майже одночасно в різних країнах, що зади-халися від несвободи, неправди та політики організованого забуття, все частіше стали звучати слова про те, що культура, позбавлена історичної пам'яті, поступово втрачає себе (Мілан Кундера) [1]. Філософи, письменники, публіцисти стверджували: якщо перетворити людей на «манкуртів», які втратили пам'ять та були насильно викорчувані із духовного ґрунту минулого, то ними буде легко управляти, а таке суспільство безпам'ятних приречене на загибель.

Етична максима «зберігання і відновлення історичної пам'яті» - дійсно незаперечне «сredo» в духовній ситуації, коли навіть у повітрі була розлита проблема метафізичного забуття. «Безпам'ятство» ставало синонімом зла. Відновлення історичної пам'яті - синонімом блага. Отже, здавалося б, усе зрозуміло: «забуття - зло», «пам'ять - добро». Що може бути характернішим для дуалістичного мислення, яке звикло до логіки дихотомій і спрощеної «чорно-білої» діалектики? Проте будь-яке кредо, тим більше, переповнене пафосом і фанатизмом, можна довести до абсурду. На шляху відновлення історичної пам'яті можливі відгалуження і зигзаги, зокрема й інверсії:

замість відродження пам'яті може утворитися солодкувате підроблення під старовину або гра в «мниму історію». Коли замість «животворящого духу» традиції відновляються лише «мертві букви» минулого, коли символи попередніх епох стають непрозорими і знаки втрачають значення, тоді життя культури наповнюється вихолощеними оболонками старих культурних форм і підмінюється купою муляжів і уламків історичної пам'яті.

Досвід минулого сторіччя показав, як подати минуле наскрізь фальшивим. Для цього був цілий арсенал засобів: навмисне витиснення з пам'яті імен і подій, прогалини, викреслювання, «затемнення» пам'яті [2]. Досвід відродження традицій, що прийшов йому на зміну, часто ще менше оптимістичний. Єлейне, «вигадане» і надмірно музеєфіковане минуле - теж обман. У такому разі диктат «організованого забуття» нітрохи не краще стратегії організованого відновлення історичної пам'яті. У першому випадку минуле забувається, у другому має місце перекручування і підміна справжньої історії квазі-історією.

2.

В історії культур є моменти, коли в них починають переважати тенденції консервативні й охоронні. Звичайно це періоди потрясень і криз, коли культури, втрачаючи сталість перед безоднею небуття, в яку вони небезпідставно бояться скотитися, хапаються, як за рятівну соломину, за ілюзію минулого. Такі «пам'ятливі» культури дуже стурбовані підтримкою і зберіганням слідів минулого.¹ Меморативність здобуває перемогу над стихійним почуттям дійсного і в суспільстві починає домінувати «культ історії», який визначає культурні моделі, стереотипи, духовні орієнтири розвитку. Звідси - шанування пам'ятників, пасеїзм, укорінення у минулому.

Смисловий антипод «пам'ятливої культури» - культура «забутлива». Проте, як не дивно, час її розквіту - теж моменти дестабілізації, зміни парадигм, різких зламів, «переоцінки всіх цінностей». Це інша крайність, протилежний полюс історичного самоосмислення. Коли руйнуються підвалини та інстинкт самозбереження суспільства слабшає, культура з легкістю втрачає сліди минулого. Духовна домінанта зміщується в майбутнє: до «іншого берега безодні», через яку сподівається перестрибнути культура. Звідси - футуристичні мрії та утопізм: цінність минулого вичерпується, пам'ять знецінюється.

Зрозуміло, ця схема досить умовна: обидві тенденції, пам'ятлива і забутлива, спілтаючись і переплавляючись одна в іншу, проростають у культурі одночасно й утворюють складну єдність. Так, найхарак-

терніший тип їхньої взаємодії - «ретроградна амнезія». Психологи називають цим словосполученням хворобу людської пам'яті, коли недавні події стираються в свідомості, а події далекого минулого цілком зберігаються. Артур Шопенгауер називав таку пам'ять «далекозорою» [9]. «Ретроградна амнезія» у культурі виражається в тому, що пам'ять її стає теж певною мірою «далекозорою»: недавня історія свідомо ігнорується, але при цьому духовні пріоритети визначаються в глибших пластах минулого.

Так, пам'ятливість стосовно античності у гуманістів доби відродження цілком уживалася з несправедливою забутливістю стосовно готики. У свою чергу, пам'ятливість щодо готики існувала поряд із надзвичайною забутливістю щодо нормативного класицизму в романтиків. У обох випадках забуття означало не просто випадкову «забутливість через неуважність», а цілком свідоме відторгнення своїх культурних прародичів, дарунки яких спадкоємці несвідомо привласнювали, голосно осуджуючи хиби дарувальників. Занадто часто культурні спадкоємці невдячні до найближчих попередників, але цілком шанобливі до давно покійних, яким зобов'язані значно меншою мірою.

Співвідношення пам'ятливої і забутливої тенденції створює складну карту історичного минулого, вмонтовану в свідомість культури. На цій карті історичної самосвідомості позначені місця особливої етичної переваги, окремі «локуси пам'яті», материки нейтральних територій, а також «білі плями» й цілі «океани забуття». Мнемонічні закони, які визначають цінність певного «локусу культурної пам'яті», дуже важко виявити. Механізми пошуку історичних симпатій та антипатій, які встановлюють «хронологічну прив'язку» тих ареалів минулого, що овіяні особливим шануванням і сліди яких підлягають відновленню, непередбачені, а, можливо, і зовсім недоступні для пізнання. Не випадково історія, як справедливо вважали античні мислителі, цілком належить сфері думки (doxa), яка відбиває мінливе, тимчасове і скороминуще; але не суто наукового знання (episthmh), що розкриває незмінне, достеменно й абсолютне.

Ми не можемо передбачити, чи не назвуть наші нащадки прикритим непорозумінням «доби спаду» те, що нині вважається гідністю «доби зльоту», і чи не зміниться цей вирок на протилежний у нащадків цих нащадків. Достатньо згадати, якими мінливими були історичні вердикти, винесені, наприклад, епосі «декадансу» протягом лише одного сторіччя. Карта історичної самосвідомості - живе й рухливе утворення. Вона ні на мить не залишається сталою, кожний новий поворот історичних подій змінює її обриси.

3.

Будемо умовно вважати, що «звернення до минулого» є пам'ять, а «відвернення від минулого» - забуття. Але хто або що, яка «всесвітня необхідність» визначає вибір культур між першим і другим? Закони культурної пам'яті і забуття носять штучно-природний характер. Штучний, бо минуле підпорядковується суб'єктивному добору й інтерпретації. Природний, бо суб'єкт історичного «пам'ятування» культури завжди «над-особистість», і закони «пам'ятування» і забування схильні ритмічним чергуванням тривалістю в сторіччя або тисячоліття; вони подібні приливам і відливам, зміні дня і ночі або маятниковим коливанням. Так епохи зверх-пам'ятливості замінюються епохами надмірної забутливості і навпаки.

Можливо, в історії культур є якісь «природні обмежувачі», фільтри свідомості, що перешкоджають, з одного боку, зайвій забутливості, з іншого - надмірному захопленню історією. На межі XIX-XX ст. саме це - страх затоплення псевдоісторією і мнимою пам'яттю - особливо помітні. Про «зловживання історією» писав Альберт Швейцер [8]. Фрідріх Ніцше з категоричністю стверджував: «надлишки історії шкідливі для життя»[3]. Можна пригадати і ЛЕФівські екстремістсько-футуристичні експерименти «скидання історії з корабля сучасності».

Втім, коли ми виражаємо сумнів у тому, що максима «відродження історичної пам'яті» не завжди і не в усьому доречно, то йдеться не про безжалісне викреслювання історичних сторінок минулого (своєрідний юнацький максималізм новаторських течій), не про варварське спалювання книг або руйнування храмів. Слід навчитися, не кидаючись від однієї крайності до іншої, мудро прощатися з тими пластами культурного минулого, що органічно відмирають, як зав'яле листя живого древа.

Цілком очевидно, що не всяке минуле варте того, щоб бути відродженим. І не всяке звертання до минулого - благо. У дзеркалах пам'яті людина і культура бачать відображення самих себе. І тому іноді в минулому ми знаходимо порятунок від дійсності, але дуже часто таке «звертання назад» стає оковами, що обмежують вільний рух, міцним «ланцюгом», яким культура прикута до минулого.

Іноді звернення назад - не що інше як ескапізм, ілюзорна «втеча в історію», коли, ховаючись від вирішення проблем насущних, культура перекидає в минуле утопічні прожекти нереалізованого існування. Іноді в історії відшукуються «світочі», що зводяться на п'єдестали сучасності і стають зразками для загальної імітації, але іноді погляд у минуле не відкриває нічого крім нескінченного ланцюга

зла і насильства, і тоді подібно минулому свідомість малює похмурі картини буття дійсності. Так «шкідливі навички» історії, від брудних інтриг до кровопролитних війн - перетягаються в сучасність.

Частіше ж історія уявляється чимось середнім між етнографічним музеєм і виставкою воскових фігур. Такий погляд - результат недоладних історичних «реставрацій», від крикливого богошукання, створення «фальшивих» кумирів, показних маскарадів у «історичних» костюмах під супровід «історичної» музики - до націоналістичних закликів, лубочно-пряникової імітації старовини та численних духовних підмін, що криються за гаслами «відродження традицій минулого».

Достеменні традиції минулого нічого спільного з цим не мають. Але як у просторі культурної пам'яті відрізнити «істинну» історію від «фальсифікованої»? Адже не група окремих людей, що проходять у культурі по «відомству розуміння історії», а цілі мережі культурної «пам'яті», заплутані хитросплетення структур над-особистої свідомості, непідвладні волі людини механізми культурної пам'яті та забуття встановили свої «сита» і «фільтри», крізь які просівається минуле: так відокремлюються зерна від плевел - те, що «пам'ятується», від того, що забувається.

4.

Скільки б нас не намагалися переконати, що відродження історичної пам'яті є благом порівняно з холодом Лети, і як би правдоподібно не звучали ці запевнення, будемо обережні з узагальненнями. Спробуємо уникнути оманної простоти міркувань, побудованих за принципом «або-або». Самі поняття «пам'ять» і «забуття» позбавлені будь-якого етичного забарвлення. Пам'ять стає «добром» або «злом» у залежності від того, що саме і як саме пригадується. Так, у християнській культурі не всяка пам'ять визнавалася благом, а лише «пам'ять божественна», до якої повинно було «приліпитися серце віруючого». При цьому «пам'ятозлобіє» (зберігання спогаду про зло) вважалося гріховним.

Так само етично амбівалентна і категорія «забуття». Наприклад, забування зроблених людині благодійнь є невдячністю, пороком і найбільшим злом, як колись учили стоїки; але одночасно, - говорили вони, - найбільшою чеснотою є вміння забути про ті благодіяння, що людина сама зробила комусь. «Закон благодіяння, що об'єднує двох осіб, полягає в тому, що один повинен одразу забути про зроблене, а інший - ніколи не забувати про отримане благодіяння,» - писав Сенека [6]. Втім, людській природі властиво саме протилежне. Чи знайдемо ми таку ідеальну людину, яка завжди пам'ятає про ті дарунки, що одержала, і не нагадує про ті, якими обдарувала інших?

Яку б із концепцій пам'яті ми не взяли: релігійну, філософську, психологічну - за рідкісним винятком, перед нами відкривається можливість переконатися в парадоксальній етичній суперечливості основної пари мнемонічних понять: «пам'ять» та «забуття». Навіть у першоджерелах європейської метафізики, зокрема в текстах Платона, можна відшукати протилежні твердження про те, що, з одного боку, «забуття є втрата знання» [4] і, отже, відпадання від істини і «зло»; але, з іншого боку, «забуття» - «благо»: для пересиченого навчанням «забуття знань не викликає суму» [5], тому що філософ пам'ятає лише найважливіші принципи, інші ж відкидає.

Так добро чи зло таїть у собі звичка «звертатися до минулого»? Міфопоетичне переконання в тому, що звертатися до минулого - благо для людини і народу, корінилося в беззастережному віруванні: те, що вже здійснилося в минулому, краще того, що має відбутися в майбутньому. Наші давні предки були переконані, що «золотий вік» - епоха богів і героїв - у незапам'ятному минулому. Варто лише воскресити в пам'яті цей забутий «золотий вік», і людина повернеться до священного. У циклічних моделях історичного розвитку «звертання до минулого» означало вихід із часу і повернення до Початків. Втім, в Аїді були встановлені свої правила: не можна обертатися убік «примарного царства тіней». Можливо, саме звідси виникла заборона Орфею: «Не оглядайся назад».

Еллінське поняття «істини», алетейя (alētheia) буквально означало: «а-Летейя» - те, що не підлягає забуттю, вічна першооснова буття. Все, що живе в часі і підпорядковується гераклітову закону нескінченного становлення, гине в річці забуття - Леті. У міфопоетичній картині історії поняття «пам'ять» і «забуття» етично подвійноорієнтовані: пам'ять є добром, якщо мова йде про повернення до істини, до священного першоджерела творіння, і пам'ять є злом, якщо оглядатися на світ ілюзорний і примарний, адже це є не що інше як віддалення від істини. І, відповідно, забуття світла істини і добрих богів є злом, але забуття зла - добро. У світі, де історія звивається в кільце «вічного повернення», пам'ять і забуття замкнені в «мнемонічне коло», де, взаємно відбиваючись, вони вступають у дивний поєдинок, своєрідне духовне змагання протилежностей, у котрому немає ні переможців, ні переможених.

У картинах історії, змальованих світовими релігіями і закріплених у священних текстах різних традицій, поняття Пам'яті і Забуття вертикально розривали хід історичного часу. У релігійній свідомості «звертатися до минулого» означало, насамперед, звертати свій погляд до Всевишнього - Творця світу. Пам'ятати про земне минуле мало значно меншу цінність, оскільки незначним,

тлінним і суетним бачилося життя смертного. Лише пам'ять про вічне як «складень трьох часів» - минулого, сучасного і майбутнього, охоплених єдиним Провидінням, - освітлювала й освячувала історичне минуле. І в цьому разі звернення до історичного минулого - етично суперечливий жест: можна було ретельно берегти реліквії святого, але при цьому розбирати на каміння античні храми, руйнувати статуї Фідія і перетворювати в каменоломню поганський Колізей. Можна було додержуватися заповіді «не вбий» і виправдовувати «убивство» інакомислячих, насильство при обертанні в християнство цілої цивілізації у Новому Світі. Історичне минуле знаходило етичний зміст лише в обертанні до вічного, що задавало абсолютну шкалу цінностей. Усе те в історії, що пов'язувалося з Божественним, було достойно пам'яті: те ж, що не було освячено божественною присутністю, легко забувалося.

Інша річ - новий час, але і тут ми не знайдемо однозначних відповідей. Породження епохи розуму і просвітництва, концепція історичного прогресу, де кожний наступний щабель вищий і кращий попереднього, позбавляє цінності історичне минуле, зберігаючи за ним лише допоміжне значення. Те, що здійснилося в минулому, не самоцільно і має значення лише як фундамент майбутнього. Прагматичне ставлення до спадщини - «витягти краще у попередників із метою його використання, застосування в нових умовах» - сумний зразок такого споживчого «звернення до минулого», де ножиці сприйняття довільно вирізують і цінне, і позбавлене цінності, і придатне, і негоже, нібито минуле - скриня речей, із яких сучасна культура вже виросла, проте, якщо докласти зусиль, можна викроїти зі збережених убрань що-небудь доцільне. У прогресистських моделях розуміння історії поняття «пам'ять» і «забуття» знов етично нейтральні, тому що відповідь на питання: благо чи зло є звернення до минулого, - визначається тим, наскільки «доцільні» нині ті або інші історичні прообрази; наскільки корисні уроки, позичені з історії.

На початку третього тисячоліття, коли відкинутими виявилися і міфопоетичні циклічні концепції історії, і релігійно-есхатологічні сподівання, і концепції прогресу нового часу, питання про те, чи виправдані спроби рухатися «вперед з обличчям, поверненим назад», поки що не має відповіді. Майбутнє - це і не повернення до минулого, і не сходження на новий, вищий щабель, воно просто «інше». Теперішні погляди на історію, звичайно, не віднімають цінності у минулого, надають свого особливого змісту кожній добі та кожній історичній події. Картина історичної самосвідомості полісемантична і строката, а «почуття історії» стає різнобарвним і калейдоскопічним.

Отже, і в цьому разі поняття «пам'ять» і «забуття» етично нейтральні. Відсутні критерії і шкали цінностей. Усе можливо: створювати нове, руйнувати минуле або повертатися до нього, іронічно посміхатися зі старовини та її вшановувати. Рух всесвітньої історії в цілому може мати різні напрямки. Траєкторія історичного шляху разюче байдужа до своєї форми, будь то вектор, кільце повторення старого, зигзаг зльоту, спіраль, «мертва петля» або лабіринт блукань без входу і виходу, в котрому кожна з культурних форм має рівне право на існування. Історичний час перетворюється на простір. Історія в цілому загубила логіку, вищі цілі і смисли. Це - крайня позиція етичного релятивізму стосовно ідеї «звернення до минулого».

5.

Зробимо невеликий відступ від теми. Чи можна відповісти на запитання про «звернення до минулого», не звертаючись до минулого? Здається, ні. І тому в роздумах про етичний вимір понять пам'яті та забуття повернемося в історію. Цього разу це «історія думки», що знає немало проникливих рядків про те, що є Пам'яттю та Забуттям. Втім, до наших міркувань не входить огляд різноманітних концепцій. Платон і Плотін, Блаженний Августин і Ансельм Кентерберійський, Серен Кіркегор і Анрі Бергсон, Мартін Хайдеггер і Павло Флоренський, сотні інших мислителів писали про пам'ять і забуття. Проте бездонні смисли цих понять були, залишаються і, мабуть, покликані завжди залишатися невичерпними.

Кожний час і кожне місце відкривають свій ракурс розуміння. І нині Пам'ять і Забуття висувають нові питання і, як це часто буває, раптово може допомогти відшукати відповідь мислитель, що жив декілька століть тому. Одним із таких мислителів був Григорій Сковорода, мандрівний філософ, або «старчик», «пустельник», як він сам себе називав. Поставлені їм у XVII ст. питання *sub specie aeternitatis*, «під знаком вічності», виходять далеко за межі його часу. Чи не слід і нам прислухатися до вчення про пам'ять Григорія Сковороди?

У трактаті «Книжечка про чтение Священного Писания, нареченная жена Лотова» Григорій Сковорода міркує про те, що є Пам'ятю, звертаючись до Старозавітної розповіді про порятунок родини Лота з міста гріха, яке мало бути знищеним. Бог заборонив родині Лота оглядатися назад. Порушення заборони - смерть: оглянулася дружина Лота на місто, що горить, і застигла соляним стовпом.² Призов «не оглядайся назад» (Лк. 17, 31) дуже важливий. «Не оглядайся» - не згадуй гріх, не повертайся до минулого, перебувай у «вічній миті сучасного», не оглядайся на місто страждання і скорботи, коли

йдеш за його межі, або переносному значенні: «забувай» про град минулого, коли залишаєш його; не прив'язуйся до «тьми зовнішньої», коли підіймаєшся до світла «внутрішньої людини»; не укорнійся в гріху, коли повертаєшся до чесноти; забувай про загибель, коли йдеш до порятунку.

У цьому трактаті, мабуть, уперше в історії релігійно-етичної думки так повно і поетично викладена концепція про два типи пам'яті: вічну і тимчасову, Божественну і земну. Вслухаємося в слова філософа: «Хто може поминати дружину Логову, якщо не буде Бог із ним? «Пам'ятай-де останнє твоє...» А останнє є чим, як не кінцем і вічністю? Пам'ятай останнє твоє, що слідує за справами твоїми. Все наше зникає, а на місце тіні вічність... О вічність! Ти одна і світло нам, і пам'ять. Безславний судія, що не пам'ятає тебе! Безпам'ятний богослов, що тебе забув! О вічність, мати тобі пам'ять, а ти її мати... Сидячий на Біблії, книжник мій, скажи мені, хто і що гніздиться в пам'яті твоїй? Яка промова і яка наречена живе й утворюється у твоєму всіх морських і повітряних безодень ширшем дзеркалі? Що то полонить і веселить твою і Всесвіта царицю? Яку царицю? Пам'ять (говорю) твою. Будь ласка, скажи... А пам'ять де твоя? В мені. Що вона пам'ятає? Усе. Як же пам'ятає? Адже все твоє і весь твій хаос стовбичить під носом твоїм. Уся твоя мізерія гніздиться в твоїх зеницях. Те єдино тільки пам'ятається, що заочне. <...> Де ж твоя пам'ять? Адже у тебе немає нічого заочного. Не може ж бути і пам'ять, коли нічого їй пам'ятати. Мабуть, не муч мене (проситься книжник), адже я пам'ятаю усе те, що зробилося вчора. <...> О бідний, із твоєю вчорашньою пам'яттю... Вчора це твоє вже пройшло. Загинула разом із твоїм увечері твоїм і пам'ять твоя. Все, тобто те твоє вчора, що вже зникло, перецьвіло і не дізнається місця свого. Якщо земля твоя є ніщо, як же і не пам'ять? От се вона, від землі земна твоя пам'ять. Будь ласка, прокинься! Не весь занурюйся в землю! Приклади до неї і те, чого не бачиш. А прикладеш, якщо пригадаєш. Тим воно велике, чим нетлінне... Бачиш дим? Пригадай вогонь! Бачиш світ цей? Пригадай вічність! <...> Пригадай через цю темряву світло бачення! <...> Сокруши ідола цього!.. Але прокинься і пригадай. Куди ці сліди ведуть? Куди ці ноги несуть? От куди! Бачиш? На горах твій олень. До нього ці сліди ведуть. До нього ці ноги несуть. Піднімай же пам'ять на гори. Відтіля приходить поміч. <...> То значить поминати: «Поминайте дружину Логову» [7].

Важко утриматися, щоб не привести слова усього трактату. Кожне з них заворожує і зачаровує як молитва. Манить зібрати воедино цей розсип цитат, метафор, нанизаних на головну думку. Склад-

но витягти зміст із «далекого далека» тексту, написаного своєрідною і напівзабутою мовою. І все ж спробуємо. Отже, перед нами два типи пам'яті. Одна з них - пам'ять-святиня, Цариця Всесвіту і мати вічності. Інша - «вчорашня пам'ять», занурена в землю, заякорена в суєті, спроможна от-от зникнути, як тінь, дим, туман або легка хмара.

Істинна пам'ять - світло, «незаходиме сонце» вічності. Світ цей - лише тінь, дим вічності. Рефрен трактату: «Поминайте дружину Лотову!» - заклик забувати мирське - дим і тінь - і пам'ятати лише святе, вічне. З одного боку, перед нами - сповідання пам'яті нетлінної, пам'яті-святині. З іншого - заклик відвернутися від минулого, сповненого гріхом содомським.

Глибокий містик, що визнавав «дві натури»: видиму і невидиму; поет «безначальної істини» і «солодкого сновидіння вічності»; автор ідеї трьох світів: Макрокосму-Всесвіту, мікркосму-людини і символічного світу-посередника; мудрець, що закликав «знайти друга у самому собі» й заглянути «у печери серця», мандрівний філософ XVII ст., напевно, і не міг дати іншої відповіді на запитання про етичний вимір пам'яті й забуття.

Так чому ж навчає текст трактату? Вмінню забути неістинне, пригадати істинне. Забути тимчасове, пригадати вічне. Забути тьму, пригадати світло. Вмінню «підіймати пам'ять на гори» і, йдучи від скверни, не оглядатися назад.

* * *

Проте «як тренувати пам'ять, щоб навчитися забувати?» - сумно іронізує наш сучасник. Етика «пам'ятування» в історії культур невіддільна від етики забуття. Увесь світ, населений знаками і символами попередніх культур, наша мова і засіб нашого мислення є плодом багатотисячорічного древа, що проростає із забутого минулого. Бути вдячним спадкоємцем минулого означає воскрешати несправедливо забуті імена, але не плазувати перед історичними кумирами: «сокруши ідола цього!». Бути вдячним нащадком забутих часів значить не викреслювати з історії неприємних або небажаних сторінок, не підміняти реальну історію вигаданими абстрактними схемами, не муміфікувати і не містифікувати минуле.

Крім того, важливо навчитися «забувати». Прощати. Каятися. «Забувати» зло - не означає не пам'ятати про нього, а, навпаки, постійно пам'ятаючи про гріхи, знайти силу «відвернутися», тобто очиститися від них. «Забувати» зло - це, насамперед, перервати той нескінченний ланцюг гріхів, насильства, люті, що погрожує, протягнувшись через сучасність, перейти в майбутнє. «Не звертайся

до зла» - саме це припускає заборона «оглядатися назад», щоб не скам'яніти, як дружина Лота, соляним стовпом.

Пам'ять і забуття не існують одне без одного. І тому поруч із табу: «не звертайся до минулого» - до несправжнього світу мнимої історії - завжди живе протилежний заклик: «Отямся! Опам'ятайся!» Звернися до світу дійсного і вічного. Є минуле «вчорашнє», що назавжди пройшло, але є минуле «нетлінне», що продовжує жити в сучасному як відблиск вічності - у часі. Культура не може жити, дихати, зростати, не звертаючись до «вічно суцього минулого». І це звертання - до коренів дерева життя, до основ, до вищих смислів і архетипів, без «пам'ятування» яких культура приречена на самознищення.

Примітки

¹ Тут ми свідомо не розглядаємо так звану «традиційну культуру», чи то архаїчну, чи середньовічну культуру Далекого Сходу, яким притаманні свої ознаки та особливості.

² Призов «Поминайте дружину Лотову», що звучить як поетичний рефрен трактату Григорія Сковороди, має джерелом слова євангеліста Луки в Новому Завіті (Лк. 17, 32): «Вгадуйте дружину Лота». Той день, коли Лот вийшов з Содому, а з неба пролився вогненний дощ та знищив усіх, Лука порівнює з днем Страшного Суду. Саме в Судний день, коли з неба буде литися дощ вогненний та знищить усіх грішників, «не оглядайся назад» (Лк. 17, 29-31).

Список літератури

1. *Книга сміху та забуття*. Інтерв'ю з Міланом Кундерою // Сучасність. - 1986. - № 10 (306). - С. 9-15. 2. *Куртин Ж.-Ж.* Шапка Клементиса (заметки о памяти и забвении в политическом дискурсе) // Квадратура смысла. - М., 1999. - С. 95-104. 3. *Ницше Ф.* О пользе и вреде истории для жизни // Соч.: В 2 т. - М., 1990. - Т. 1. - С. 158-230. 4. *Платон.* Пир. 208 а // Соч.: В 4 т. - Т. 2. - М., 1994. - С. 120. Див. також: Платон. Федон. 91 с-е. 5. *Платон.* Филеб. 52 а-в. 6. *Сенека.* О благодеяниях. II. 7. *Сковорода Г. С.* Соч.: В 2 т. -Т. 2.- Трактаты. Диалоги. Притчи. - М., 1973. - С. 34-63. 8. *Швейцер А.* Упадок и возрождение культуры // Швейцер А. Благоговение перед жизнью. - М., 1992. - С.44-45. 9. *Шопенгауэр А.* Афоризмы и максимы. Мысли. - Т. 1. - СПб., 1892. - С. 287. 10. *Див.* Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. - М., 1995. - С. 14-166.